

KAZ DAĞLARI YÖRESİ EFSANELERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA ¹

GİRİŞ

Metin KARADAĞ

Halk edebiyatı ürünlerinin sosyal yapı ve toplumsal işlevleri üzerinde Batı'dan birçok, ülkemizde de bazı çalışmalar yapılmıştır. "Halk Edebiyatı adı altında çok geniş bir kavramla dizgeleştirilen ürünler bütünü, davranışlar kaynağı olarak gösterebileceğimiz "gelenek" olgusu ile birlikte ele alınması, toplumsal ve sosyal incelemelere kolaylık sağlamaktadır.

1. "Gelenek sorunu, yalnızca bizi değil, öteki Batı ülkelerini de derinden etkilemiş bir kavramdır. (...) Batı, gelenek olgusunu, hem kendi içinde hem de kendi dışında yaşıyor. Batı, gelenek sorununu hem bir 'kült' olarak yaşamıştır, hem bir gerçekçilik olarak algılamıştır hem de ona 'içerden' bakmıştır.

Gelenek sorunu dolaylarında irdelediği olguların hiç birisini Batı, kendisine (Batı'ya) özgü gerçekliğinden kopararak ve onunla yabancılaşarak ele almamıştır. Doğal olarak bu, Batı'nın kendisine, bilincine ve dicgeselliğine ters düşmemesi demektir ki, Batı'nın 'özüyle' çelişmemesi anlamına gelir"² .

Bizde ise gelenek konusundaki yaklaşımlar ya bir koleksiyonculuk anlayışı içinde gerçekleşmiş ya da nostaljik değerlendirmelerle ele alınmıştır. "Oysa... gelenek sorunu (...) bir toplumun kendisine ve kendisi diye tanımlanan dizgeselliğe kendi 'içinden' değil, 'dışından' bakmasını aşma çabasıdır"³ .

1.1. Türk toplumu, Batı'daki Rönesans-Aydınlanma gibi kültürel ve düşünsel boyutlu, çok etkili toplumsal değişimleri geç yaşamakla birlikte, gelenekler dizgesi içinde bir süreklilik göstermektedir. "Halk davranışı, yani törensel ve anonim olma eğilimi mantığın azalması ve mistik inanışın artması ile doğru orantılı olduğu kuralını"⁴ kabullenirsek geleneksel dizgesindeki gevşemeyi de doğal karşılayabiliriz. Ancak, onların sosyal ve toplumsal boyutlarının ortaya konması da, yüzyıllar boyunca, insanlara yön vermiş olguları yakalamak demektir.

1.2. Kökleri yüzyıllar öncelerine dayalı, inanç kaynaklı efsanelerin ve bunlara bağlı geleneklerin incelenmesiyle "günümüzde" bir sonuca varmak, zor gibi görünmektedir. Ancak, bir araştırmacının dediği gibi, "bugünün hızla gelişip rasyonelleşen dünyasında insanların irrasyonel davranışlarına bakarak dünün eski değerlerini ve onların bugün aldıkları şekli görmek, bu arada eskinin ışığında yeniyi anlamak mümkün oluyor"⁵ .

1.3. Çeşitli derleme çalışmaları yaptığımız Kaz Dağları yöresi efsaneleri geleneklerle iç içe yaşamaktadır. Bu çalışmamızda yöre efsaneleri üzerinde Prof. Dr. Paul Magnarella'nın "işlev kuramı" ve Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu'nun "Erzurum Efsaneleri" (Erzurum 1985) adlı çalışmasındaki toplumsal işlev hakkındaki görüşlerini uygulamaya çalışacağız.

2. "Prof. Dr. P. Magnarella, Batı'da Levi-Stracuss, Victor Turner ve diğerleri tarafından ele alındıktan sonra moda olan 'tip ve sembolik analiz' yaklaşımını geliştirmiştir. Magnarella gelenekleri; hareketlerin, sarmalanmış davranışların, kelimelerin ve uygarlık içinde kazanılmış

çevrede gelişen fiziksel, sosyal, kültürel, ruhsal, sağlıklı ve ekonomik vs. gibi kombinasyonlarla biçimlenen objelerin standart dizisi olarak belirlemiştir"⁶ . Geleneği oluşturan bir çekirdek (ya da başat) unsur ile yardımcı (instrumental) unsurdan hareket eden Magnarella, dört ana işlev belirlemiştir:

1. Ruhsal işlev,
2. Yaradılış-kehanet (bilicilik) işlevi,
3. Kurusal işlev,
4. Pratik (uygulama) işlevi.

Bu dört ana işleve ek olarak, belirli insanların gelenek-inanç sistemleri, kendilerinin toplum ve kültürleri hakkındaki spesifik konulara ait ifadeler de dikkate alınmaktadır⁷ .

2.1. Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu ise, efsaneler üzerindeki araştırmaları sonucunda, onların:

1. Gelenek ve göreneklerin koruyucu-koruyucu olmaları
2. Topluma yön vermeleri,
3. Oluştukları yere anlam kazandırmaları,
4. Koruyucu ve çoğaltıcı

işlevleri üzerinde durmuştur⁸ .

2.3. Araştırmamızdaki yöre, Güney Marmara bölgesinde doğudan batıya uzanan Kaz Dağlarının Kuzeyde Çanakkale ilinin Çan ilçesi ile Güneyde Burhaniye-Edremit-Behramkale arasındadır.

2.4. Bu yöreye Oğuz aşiretlerinin gelmeleri, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ile gerçekleşmiştir. "Uç beylikleri biçiminde gördüğümüz bu aşiretlerden 'Germiyanlı Türkleri 1270'li yıllarda yörede görülmeye başlanmıştır. Selçuklu Devletinin "Uç Beyi" olan Alişir oğlu Yakub Bey, Türkmenlere yeni yurtlar açmak için Bizans arazisine akınlar yapmıştır. Daha sonra Karasi Bey'le gelen Türkmenler, Bizanslıların boşalttıkları yerlere yerleştiler. 1334'de Balıkesir'i gezen Arap gezgini İbn Batuda'nın "şehirde henüz manaz kılacak bir caminin olmadığını yazması, o tarihlerde bile şehirde tam bir yerleşimin olmadığını göstermektedir. Türkmenlerin önünün denizle kapandığını gören Emir Karasi, Edremit Körfezinde kurduğu güçlü bir donanma ile aşiret savaşçılarını korsan denizciliğine yöneltmiş, bu sebepten de "Emir-es Sevahil" ünvanını almıştı⁹ (8).

13. yüzyıldaki Moğol baskısı da yöreye büyük Türkmen kitlelerinin gelmesine yol açmıştır. Güney Anadolu'da Adana yöresi Toroslarında yaşayan Türkmenlere, -orman ürünlerini işledikleri için-verilen "Tahtacı" (Ağaç Eri) adı, Kaz Dağlarında yaşayan Oğuz boylarına da yansıtılmıştır. Yöre halkı, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u zaptetmeden önce kullanacağı gemilerin kerestelerini biçmek üzere kendilerini Toroslardan buraya getirdiği inancındadır. İşte bu Türkmenlerden büyük bir bölümü, Kaz Dağlarının kendilerine konar-geçer hayatlarında mekan seçmişlerdir. 1862-1864 yılları arasında Bursa valisi olan Ahmed Vefik Paşa'nın iskan emri üzerine de köyler kurulmuştur. Yöredeki yaşlı kişilerin, iskandaki

kararlı uygulamaları olan Paşa hakkında "Çadır Yırtan Paşa" diye söz etmeleri de dikkatimizi çekmişti.

3. Yöre efsanelerinin en bilineni Sarı Kız hakkında anlatılanıdır. Bazı değişik motifleri kapsamakla birlikte efsanenin genel seyri şöyledir:

Akçay körfezi ve çevresinde yöre halkıyla eni konu bütünleşmiş bu efsanenin kahramanı olan Sarı Kız, güzelliği ile tüm çevrede ün sahibidir. Babası, kızının kocaya varmasını, kendisinin Hac gezisinin sonuna bırakır. Babasının gitmesinden sonra hastalanan kızın anası, öleceğini sezince aynı vasiyeti kızına yineler. Aradan yedi yıl geçer. Ana, ölür. Dünürçülerini hep geri çeviren Sarı Kız'ın sevdalıları, ona sahip olmak için çırpınırlarsa da, başarılı olamazlar. Bunun üzerine iffetli Sarı Kız için iftiralar, lekelemeler başlar. Günün birinde Hac farizasından geri dönen baba, yalanlara kanarak kızını kovar. Sarıca Kız alır başını, yastık eder dağın kara taşını. Gel zaman git zaman doğruyu öğrenen baba, hareketinden pişman olarak kızını aramaya koyulur. Değişik söylentilerle anlatılan buluşma sahnesinde baba, kız barışırlar. Yanındaki kazlarla yaşayan Sarı Kız, ayrılık ya da gerçek vuslat deminin geldiğini anladığından, abdest almak üzere elini körfezin sularına uzatır. Denizin içinde buz gibi soğuk, kaynak suyu fişkirir. Sarı Kız, kırklara karışır. Bir diğer varyantta önce, kızın babası ölür. Sarı Kız da, dağların en yüksek yerinde medfundur. Günümüzde üç tarafı kapalı 1,5 m. kadar yükseklikteki üç duvardan ibaret olan bezar, yöre halkı tarafından kutsal yer olarak bilinmekte ve özellikle Ağustos ayında toplu bir biçimde ziyaret edilmektedir. Mezarın dolaylarındaki beyaz kayaların, Sarı Kız'ın yoldaşları olan kazlar olduklarına inanılmaktadır.

3.1. Uzun Baba Efsanesi: Gelenek-göreneklere her türlü olumsuz koşula rağmen, hala inanılmayacak bir biçimde yaşatan Akçay'a 5 km. uzaklıktaki 130 haneli Türkmen Köyü Tahtakuşlar'da medfun Uzun Baba'da efsane ve gelenek birlikteliğini yansıtan bir başka örnektir. Köy yaşlılarından aldığımız bilgilere göre, Uzun Baba, Hacı Bektaş'ın müritlerindendir. O'nun ocağından dervişler, ermişlik konusunda yarışa girerler. Bunlardan Karaca Ahmet, Uzun Baba'ya 'Aramıza gelmeyen var onu ara bul' diyerek O'nun sınamak ister. Yollara düşen Uzun Baba'ya göklerden kopup gelen bir şahin yol gösterir, Kaz Dağlarına varırlar. Uzun Baba'nın yeni mekanı burasıdır. Dergahını açar, hikmet sofrasını sağlar. Okunu attığı yer de, kendisine mezar olur. Günümüzde özellikle Hıdırellez'de köy halkının görkemli mezar ziyaretlerinde Uzun Baba mutlaka ziyaret edilir. Adına yaraşır uzunluktaki mezar, bir metrelik bembeyaz duvarlarla üç yandan çevrilidir. Kenarlarındaki çıkıntı taşlar, ziyaretçilerin tavafları sırasında niyet dilenerek öpülür. Ziyaretin yanındaki diğer mezarlarda bulunan kaz ayağı bizimdeki üçlü motifi ise, köyün yaşlıları a. dünyada yaşamak, b. kabire girmek, c. ahirete göçmek biçiminde açıkladılar.

3.2. Aşıklar Tepesi Efsanesi: Anadolu'da birçok benzeri gördüğümüz bu efsane de, gelenek, psikolojik etki ve kutsallık açılarından önem kazanmaktadır. Çam ağaçlarıyla kaplı bir tepede medfun ermiş kişi, inanişe göre, bazı gecelerde elinde fener dolaşmış. O'nu gören çiftlerin muratlarına ereceklerine inanılır. Mezarın olduğu çevredeki çam ağaçlarına niyet

bezleri mendiller bağlanır. Bazıları, erenin Kurtuluş Savaşı şehitlerinden biri olduğunu söylemektedirler. Aşıklar Tepesinin temiz tutulması, çevreye saygılı olunması şarttır. İçki içilmez, çalgı çalınmaz orada. Aşıklar Tepesinde dedeyi gördüğünü söyleyen çiftlerin evlenmelerine karşı çıkanların, felakete uğrayacağına inanılmaktadır.

3.3. Sarı Kız II: Öveşli köyündeki çamlığın içinde bir başka Sarı Kız türbesi bulunmaktadır. Bu Sarı Kız, bir Osmanlı paşasının -hatta bir rivayete göre Osmanlı Sultanının-kızıdır. Paşanın ailesi Bigadiç taraflarına göçerken Başlamış denilen yerde Paşa'nın bir kızı olur. Doğuştan zayıf ve hastalıklı olan kız, her geçen gün sararıp solar. Dört bir yandan gelen hekimler, bir çare bulamazlar; çocuk çamlıkta ruh teslim eder.

O günden beri çocuğun defnedildiği yer, çocuğu olmayan kadınların çare-umut kaynağı olur. Mezarın çevresindeki çamlara bağladıkları bezler ve bebek kuklaları ve mezarın üzerine koydukları bir taşla çocuk beklentilerinin gerçekleşmesini umarlar. Ayrıca mezar toprağının üstü karıştırılarak ilk çıkan böcek, kurutularak çocuğu olmayan kadına ilaç diye verilir. Mezara çok önem verildiğinden hiç kimse o yörenin çamlarından bir dal bile kesemez, tek bir çam kozası alamaz. Geçmişte bu yasağa uymayanların da cezalandırıldıkları örneklerle anlatılmaktadır. Bir köylü, çamlığa keçileriyle girdiğinde, mezarın başında kurda benzer bir yaratıkla karşılaşır. Sopası ile hayvana vurmaya kalkışınca, Mezardan kızın çığlıkları duyulur. Köylü, lal ve sağır olarak köye döner.

3.4. Agonya yöresi, Kaz Dağlarının efsanelerle örgülü bir bölümüdür. Mitolojik bir çok anlatı, Eski Yunan Kralı Neopsis'ten başlar, günümüzü efsanelerine kadar uzanır. Afonya çayı kenarındaki Orenigies (şimdiki Örencik) köyünde savaş kampında kalan kral, güç almak için mutlaka şimdiki Hıdırlar köyünde bulunan kaplıcalara girermiş. Yöre halkı günümüzde de suyun güzelleştirici ve güçlendirici etkilerine inanmaktadır.

Bir keresinde kralice suda yıkanırken kaybolur. Sonsuz acılardan kaynaklanan kralın gözyaşları toprağa düştükçe sıcak kaplıca suyunun hemen yanbaşında buz gibi kayank suyuna dönüşür. Günümüzde de bu iki suyu yan yana görmek mümkündür.

3.5. Devellerin Fadime Efsanesi: Yörenin güzel kızı Fadime, bir gün tek başına Gıcık kaplıcasına gider. Birden suyun içinden çıkan ay yüzlü bir delikanlıya aşık olur. Seslenir, cevap alamaz, delikanlı suda yiter, gider. Kız, ertesi gün aynı çocuğu rüyasında görür; kaplıca yakınındaki bir mağarada buluşmak üzere sözleşirler. Kız, şafakla birlikte mağaraya gider. Köylülerin şimdi 'Büyülü Mağara' dedikleri yerden bir mavi ışık süzülür. O günden sonra kızın hali, tavrı değişir. Durumdan şüphelenen Fadime'nin babası, kızını gizlice izlemeye başlar. Bir gün kızla oğlan mağaranın içine girerler. Aradan uzun süre geçmesine rağmen bunların çıkmadığını gören baba, içeri dalar. Mağara çıkışı olmayan, kör bir kuyu gibidir. Kızla oğlandan eser yoktur. Yıllarca kızının yolunu boşuna bekler, durur baba. Her Ilıcaya giden bir kere ürpererek bakar, mağaraya. Yörede çalışmayan, huysuz, aylak çocuklar bu mağaraya bırakılacakları tehdidiyle uyarılırlar.

4. EFSANELERİN (MAGNARELLA) VE TOPLUMSAL BOYUT (SEYİDOĞLU) İNCELEMESİ

I. Magnarella İşlev İncelemesi:

<u>Efsane No:</u>	<u>Adı</u>	<u>1.Ruhsal Fonksiyon</u>	<u>2. Yaradılış-Kehanet</u>	<u>3.Kurumsal Fonksiyon</u>
1.	Sarı Kız	Ermişlik kültü, kadına ermişlik konumu kazandırılarak yüceltme, mezarın türbeye dönüşmesi, denizden kaynak suyunun çıkması.	Kadın çevresini ve toplumu yönlendirmede elverişli duruma sahip olur	Kadın, saygınlık sosyal kültürel konum bakımından yücelir. Toplumsal ilişkilerin belirleyici işlevi Ağustos ziyaretleri ile birleştiricilik rolü.
2.	Uzun Baba	Ermişlik kültü, semavi yardım ve yol gösterme mezar-türbe oluşumu.	Uzun Baba'nın yitik kişiyi efsane mantığı çerçevesinde araması.	Uzun Baba ile yerleşim hareketinin başlaması bir tarihte sosyal ilişkilerin yönlendirme.
3.	Aşıklar Tepesi	Ermişlik kültü, semavi yardım ve güç kazandırma Mezar-türbe dönüşümü.	YOK	Çevre ile ilgili toplumsal uygulamalar, ana-baba davranışlarını etkileme
4.	Sarı Kız II.	YOK	YOK	Çevre ile ilgili koruyucu işlev, çocuksuzluğun fertleri getirici olmadığını vurgulayarak, sosyal yönlendiricilik.
5.	Örencik	YOK	YOK	YOK
6.	Devlelerin Fadime	Mistik tiplendirme. Işık –insan dönüşümü	YOK	Genç kızlara ilişkin ana-baba davranışlarını yönlendirme ve belirleme.

II. Toplumsal Yapı İncelemesi (B. Seyidoğlu)

<u>Efsane No:</u>	<u>Adı</u>	<u>1.Gelenek ve görenek koyucu:</u>	<u>2. Topluma yön verme:</u>	<u>3. Mekânı manalandırma:</u>
1.	Sarı Kız	Belirli günde ziyaret ve çeşitli uygulamalar. Törensel giysiler ve davranışlar	Yalan ve iftiranın toplumsal boyutu.	Sarı Kız'ın türbesi mekânı değer kazanır.
2.	Uzun Baba	Hıdırellez'deki törenlerde Uzun Baba'yı ziyaret ve törensel kurallar. Giysi ve davranışlarındaki gelenekler.	Sosyal ilişkiler açısından yönlendiricilik	Uzun Baba'nın mezarı türbeye dönüşür. Kurumsal kişilik kazanmıştır.

3.	<u>Aşıklar Tepesi</u>	Nişanlıların, sevgililerin ziyaretleri şarttır. Çamlara bez, mendil asma geleneği sürdürülür. Tepenin ermişini gören çiftlerin vuslatına kimse karşı çıkmaz.	Gençlere hoşgörü ile bakmada yönlendiricilik. Baskının eleştirisi	Ermışten kaynaklan kutsal mekan kavra
4.	Sarı Kız II.	Çocuksuzların uyguladığı çeşitli gelenek-görenekler. Ağaçlara asılan bez ve bebekler. Özel giysi geleneği.	Çocuksuzluğun hoşgörüyle karşılanması gereği.	Kutsal mekan anlay
5.	Örencik	YOK	YOK	Suyun güzelleştirici güçlendirici etkisine inanç, mekâna kut kazandırır.
6.	Develli Fadime	YOK	Genç kız davranışlarına hoşgörü getirme.	Mağaranın uyarıcı (edici) mana kazanm

KAYNAK KİŞİLER :

<u>Adı :</u>	<u>Yaşı:</u>	<u>Tahsili:</u>	<u>Mesleği:</u>	<u>Malzeme :</u>	<u>Köyü:</u>
1. Kadir Usta	78	Yok	Çiftci	-Sarı Kız -Âşıklar Tepesi -Uzun Dede	Tahtakuşlar
2. Ramazan Güllü	63	Okur-yazar	Yok	-Sarı Kız II -Örencik -Devellerin Fadime	Örencik

KAYNAKÇA :

Kahraman, Hasan Bülent: "Gelenek, Postmodernizm ve Bazı Yeni Kavramlar" Varlık Dergisi, Sayı 1028, sayfa 2, Mayıs 1993.

Karadağ, Doç.Dr. Metin: "Mahalli Türk Evlerindeki Halk Geleneklerinin Anlam ve Fonksiyonları", U.Ü. Eğitim Fakülteleri Dergisi, Sayı 2, c. 4,1992.

Magnarella, Prof. Dr. Paul: Folk Customs in the Traditional Turkish Home. Their Meaning and function, II.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi bildirileri, Ank. 1982.

Sekendiz, Prof.Dr. Orhan Aydın Ayhan, Aydan Yüngül: Balıkesir Yöresinde Gelenek

Halicilik; Coğrafi Dağılışı ve Aşiret Geleneklerine Göre Farklılıklar; Doğal Boya Veren Bitkilerin Üretimi ve Pazarlama Konuları Üzerinde Araştırmalar. U.Ü. Araştırma Fonu Proje No:90/11, 1992.

Umay, Günay : "Günlük yaşantımızdaki İrrasyonel Davranışlar" Folkloru Doğru Dergisi, sayı 4, sayfa 13.

¹ Kültür Bakanlığı İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirisi. 2-7 Temmuz 1993. Ankara

²Hasan Bülent Kahraman: "Geleneksel Postmodernizm ve Bazı Yeni Kavramlar". Varlık, Sayı 1028, s. 2.

³ a.g.e.

⁴ Günay Uyar: "Günlük Yaşantımızdaki İrrasyonel Davranışlar", Folkloru Doğru, sayı 4, s. 13.

⁵ a.g.e.

⁶ Metin Karadağ: "Mahalli Türk Evlerindeki Halk Geleneklerinin Anlam ve Fonksiyonları". Uludağ Ün. Eğitim Fa. Der. Sayı 2, c 4. 1992.

⁷ a.g.e.

⁸ Bilge Seyidoğlu: Erzurum'da Yerlerle İlgili Derlenmiş Efsaneler Üzerinde Bir Araştırma. (Doçentlik tezi) 1978. Kitap halinde basımı Ankara, 1985.

⁹ Orhan Sekendiz vd. Balıkesir Yöresinde Geleneksel Halicilik... Balıkesir, 1992. U.Ü. Araştırma Proje no: 90/11.